

ANTONÍN HARTMANN

ÚŘEDNÍ TERMÍNY PRO SPRÁVU PROVINCIÍ V THEODOSIOVĚ KODEXŮ

Organizačními reformami Diocletiana a Constantina byla římská říše rozdělena na čtyři teritoriální správní úseky zvané praefecturae, v jejichž čele stál *praefectus praetorio*. Avšak i při teritoriálním charakteru praefektova úřadu tvořili císař, konsulové a úřadující praefekti jakési fiktivní kolegium kompetentní pro celou říši.¹ Praefectus praetorio ztratil vojenské vedení a byl nositelem civilní složky ve správě říše.

Praefektury se dělily na diecéze, diecézi tvořilo několik provincií. Tato organizace nedoznala za celá dvě století podstatných změn; za Diocletiana bylo celkem dvanáct diecézí, na konci IV. stol. n. l. patnáct se 120 provinciemi.² Diecéze spravovali vikáři, vikářům — až na některé výjimky — byli podřízeni správcové provincií různých hodností a titulů.

Správce provincie byl nejvyšším soudcem a představitelem civilní správy a nesl odpovědnost za vybírání daní.³ Oficiálně se zval *i u d e x*, pojmenovaný tak podle své nejvýznamnější funkce soudce v nejnižší instanci (*si a militaribus provinciales quaelibet damna pertulerint ac non ipsas species, quae in provinciis a possessoribus congregantur, fuerint consecuti, ilico interpellato iudice admissum crimen ad nostram clementiam perferatur* CTh VII 4, 11; *provinciarum iudices* XV 1, 3; *ordinarii iudices* VII 10, 2; X 5, 10 al.).

Iudex — nehledě k běžnému významu soudce v jakékoli záležitosti — je v CTh nejen správce provincie, nýbrž také některý z vyšších správních úředníků (*quisquis iudex seu apparitor ad custodiam templorum homines Christianae religionis adposuerit* XVI 1, 1⁴), jindy rozhodčí soudce (*valeant sententiae iudicum privatorum* XV 14, 9); *extraordinarius iudex* byl jiný soudce, než který byl příslušný pro stranu (*si quando quis rescriptum ad extraordinarium iudicem reportaverit* II 7, 1; srov. INTERPRETATIO: . . . *ad alium iudicem quam cui commissus est*).

Jiné názvy pro správce provincie byly:

a) *administrator* (*a cunctis per provincias administratoribus nostra insinuetur praeceptio* XIII 11, 12; VIII 15, 5, 1 al.), od slovesa *administrate* v užším smyslu býti správcem provincie (*pro administrato tem-*

¹ E. Stein, *Geschichte des römischen Reiches* I, Wien 1928, str. 179.

² A. H. Jones, *The Later Roman Empire*, I, Oxford 1964, str. 373.

³ Jones, *op. cit.*, str. 374.

⁴ Cl. Pharr, *The Theodosian Code*, Princeton 1952, str. 400, pozn. 2.

pore VII 4, 34), odtud i participium *administrans* (= *administrator*) správce provincie (*administrantium socii atque participes* VIII 15, 5, 1); *administratio* je správa provincie (*provinciali administratione donati* VI 35, 9; také absolutně: *qui [sc. ex praesidibus] sine administratione ad-umbratarum dignitatum codicillos honorarios meruerint* XII 1, 41; *deposita administratione* I 5, 11);

b) *cognitor* (*ad ordinarios cognitores* XVI 11, 1⁵; *in examen cognitoris ordinarii* XII 12, 12). I tento název je odvozen od soudcovské funkce správce provincie, substantivum *cognitor* je v nejčastějším významu soudce (*senatores ... eo, qui provinciam reget, cognitore confligant* II 1, 4; *inter partes competenti ... cognitori* VIII 13, 5);

c) *consularis* (*officium Hellesponti consularis* I 12, 5). *Consularis* je správce provincie s titulem *consularis* (*ex administratoribus, qui vel consulares fuerint administratione vel praesides* I 29, 3). Správce provincií s titulem *consularis* byl hodností vyšší než správci s jinými tituly.⁶ *Consularis*, původně adjektivum, je odvozeno od substantiva *consul* a jeho běžný význam v době republikánské je konsulský (*aetas consularis* Cic. Phil. V 48; *consularis auctoritas* Vatin. 16). Ve významovém spojení se substantivem *consularis* ve smyslu správce provincie označuje souvislost se správou provincie (*qui ... consulari officio deputati sint* CTh VIII 4, 18), tj. úřad správce provincie; ten je také jindy označován výrazem *consularitas* (*consularitatis fasces* IX 27, 1). Substantivum *consularis* je původně název pro bývalého konsula, tj. úředníka, který kdysi skutečně zastával úřad konsula (*non tractabo ut consulem: ne ille quidem met ut consularem* Cic. Phil. II 10; *quinque consularium, quinque e praetoriis* Tac. An. III 28), ten význam je ještě zachován v CTh (*Antiochus amplissimus atque gloriosissimus praefectorius ac consularis* CTh I 1, 6, 2). Častěji je však *consularis* čestný titul, který císař uděloval některým úředníkům v císařské službě při dosažení určité hodnosti nebo za stanovený počet let služby (*quoniam agentibus in rebus huiusmodi praestitimus codicillos, ut post principatum in amplissimo ordine inter allectos consulares habeantur, id etiam huius legis auctoritate praestringimus, ut eodem gradu vel ordine ab universis iudicibus honorentur* VI 27, 6). Tato titulární konsulská hodnost, stejně jako titulární hodnost praetorská, byla udělována zvláštním císařským dekretem *codicilli* (*qui consulares ac praetorios codicillos suo excellenti merito ac nostro sunt beneficio consecuti* VI 4, 3), adjektivum *consularis* v této konstituci s nepřesným významem konsulský znamená příslušný, opravňující k titulu a právům bývalého konsula. Stejný význam má *exconsularis*, bez rozlišení, zda šlo o osoby, které skutečně konsulát zastávaly či získaly tuto hodnost jako titul císařským dekretem (*in scriniis palatii militantes post viginti annos transactae militiae si discedendum sibi esse decreverint, consulari honore fulti inter allectos habeantur hancque honoris dignitatem in senatu teneant, qui exconsularibus deferri consueverit* CTh VI 26, 8). Od III. stol. n. l. bylo substantivum *consularis* označeno pro správce provincie, i když předtím nezastával konsulát⁷;

⁵ Pharr, op. cit., str. 476, pozn. 4.

⁶ Pharr, op. cit., str. 224, pozn. 42.

⁷ Kübler, *Consularis*: PWRE IV, sl. 1140.

d) *corrector* je správce menší provincie (*corrector ... provinciae Augustamnicae* CTh 7, 3) s titulem nižší hodnosti.⁸ *Corrector* byl původně císařský komisař senátorského stavu vysílaný od dob Traianových do provincií s úkolem uskutečňovat ústavní i správní reformy.⁹ I když později *correctores* zastávali funkce správců provincie nebo její části, byli vybíráni ze senátorského stavu. Za Constantina, kdy ustalo přesné rozlišování mezi hodnostmi zastávanými osobou senátorského nebo jezdeckého stavu, byly jmenovány správci provincie s titulem *corrector* i osoby stavu jezdeckého;¹⁰

e) *m o d e r a t o r* (*moderatores provinciarum* CTh I 16, 14; XVI 10, 13; *moderator provinciae* I 16, 8, v téže konstituci dále jako synonymum *praeses*; pouhé *moderator* VIII 4, 25). Tímto výrazem jsou obecně označováni jen správcové provincií, kteří měli titul *vir clarissimus*, tj. *consulares*, *praesides* a *correctores*.¹¹ *Moderator* není speciální výraz pro správce provincie, znamená nejčastěji vůbec toho, kdo něco řídí, ovládá, spravuje, vede, v původním významu i přeneseně (*moderator equorum* Ov. Met. IV 245; *huic moderatori rei publicae* Cic. De re. V 8); v původním významu také toho, kdo určuje míru, speciálně úředníka, který upravuje ceny (*rectores provinciae vobis [sc. Iudaeis] nullum discussorem aut moderatorem esse concedant* CTh XVI 8, 10). Sloveso *m o d e r a r i* znamená dávatí náležitou míru, omezovati, mírniti, zdržovati (*moderandum mihi iam esse orationi meae* Cic. Ver. II 3, 103; *praeter nostri numinis moderatam definitionem* CTh II 33, 4); v tom smyslu je adjektivum *m o d e r a t u s* umírněný, rozumný, rozvážný (*possessores erunt moderati in specie distrahenda* XIV 4, 2; *sub moderata custodia* IX 2, 6); v širším smyslu je *moderari* určovati, řídití, vésti, spravovati (*suis partibus annonae praefectura moderatur* I 6, 7; *[episcopi] populo [populos* Iust. I 4, 62] *Christianae religionis doctrinae insinuatione moderantur* CTh IV 40, 16, 2), o činnosti panovníka (*nobis ... moderantibus rem publicam nullum audebit iudex provocationis perfugium iurgantibus denegare* XI 30, 30), kde k představě o absolutním vladaři se druží představa moudré mírnosti *m o d e r a t i o*, jež patřila k panovníkovým vlastnostem. Konstituce tuto vlastnost připomínají (*quod per eam [sc. constitutionem] iusta moderatione decretum est* IV 6, 8; *solitae moderationis arbitrio superiorem sententiam mitigamus* IX 21, 8), vlastnost, již se užívá v opise jako obvyklého titulu pro císaře, aniž se tím míní skutečná vlastnost (*nostrae moderationis arbitrio* VI 30, 24). Citovaná konstituce XI 30, 30 ukazuje, že projevem takové vlastnosti je zmírnění přílišné tvrdosti zákona, což se jindy nazývá *m o d e r a m e n* (*verum serenitas nostra moderamen invenit* XI 30, 64). Ale i v jiných případech u slovesa *moderari* zaniká představa zmírňování (*nobis moderantibus* VI 4, 13, 1) a převládá představa řízení, spravování (*praedia ... moderanda* XI 7, 21; *in vehiculis etiam hac volumus ratione moderari* VIII 5, 33, 2) postupovati, od aktivní formy *m o d e r a r e*; tak i v odvozeninách se uplatňuje spíše význam konkrétního projevu řízení, tj. opatření, ustanovení (*si quis noluerit moderationi praesentis oboedire praecepti* VII 18, 9; *simili iustitiae moderamine* VIII 18, 4; *nostrae deliberationis moderamine sanciatur* XIV 6, 3);

⁸ Pharr, op. cit., str. 326, pozn. 41.

⁹ A. v. Premerstein, *Corrector*: PWRE IV, sl. 1646.

¹⁰ Stein, op. cit., str. 185.

¹¹ Ensslin, *Moderator*: PWRE XV, sl. 2317.

f) *praeses (itineris tramites statuimus custodiri per idoneos officiales ac praepositos a praesidibus* CTh IX 23, 1; *pedaneos iudices, hoc est qui negotia humiliora disceptent custodiendi damus praesidibus potestatem* I 16, 8). Správce provincie s titulem *praeses* patřil stejně jako *corrector* k nižším hodnostářům¹² a byl původně vybírán z jezdeckého stavu.¹³ Slovesa *praesidere* se užívá hojněji v širším významu předsedati, tj. řídití nějakou činností (*patriarchae et presbyteri . . . legi ipsi praesident* CTh XVI 8, 2; *praecceptores . . . erudiendae praesident iuventuti* XIII 3, 11); a tak *praesidens vicariae potestati* (XIV 12, 9) je držitel hodnosti vikáře, správce diecéze, *provinciae praesidentes* (I 16, 11), ale i absolutně *ex apparitoribus praesidentium* (VIII 7, 13) jsou správcové provincií; *qui cursui praesiderit* (VI 29, 2, 4) je inspekční úředník státní pošty. Adjektivum *praesidialis* a substantivum *praesidatus*, odvozená od základu *praeses* ukazují na významový vztah výhradně k správci provincie: *ex praesidali officio* (CTh XII 6, 5, úřad správce provincie), *ne . . . militum filii officiis praesidalibus adgregentur* (VII 22, 6, služby v úřadě správce provincie), *vexilla praesidalia* (IX 26, 4, vlajky správce provincie), *qui praesidatum gesserit* (VI 28, 2, úřad správce provincie), *qui in provinciis comitivae et praesidatus aut rationum epistulis honorariis nixi* (VIII 5, 23, titul správce provincie).

g) *proconsul (referent igitur praesides et correctores, item consulares vicarii quoque, proconsules de capite* CTh IX 1, 13). Mezi vyjmenovanými správci provincie byl *proconsul* zřejmě nejvyšší hodností.¹⁴ Hodnost prokonsula měl správce provincie Afriky (*ad virum clarissimum proconsulem Africae dari litteras iubemus* CTh XII 6, 4; *vir spectabilis proconsul Africae* VII 6, 1) a zpravidla se také pod tímto titulem rozuměl správce Afriky (*mancipum cursus publici dispositio proconsulis forma teneatur* CTh VIII 5, 15) – adresát je *vicarius Africae* –, ačkoli prokonsulské provincie byly také Asia, Achaia a později Palestina.¹⁵ V témž smyslu se užívá také adjektiva *proconsularis*: *proconsularis provincia* (CTh I 15, 14; VII 13, 22) je provincie spravovaná správcem v hodnosti prokonsula, prokonsulská provincie, zpravidla *Africa*; *officium proconsulare* (I 12, 7) je úřad prokonsula, *codicilli proconsulares* (VI 22, 5) dekret, jímž byla někomu udělena hodnost prokonsula jako čestný titul. Substantivum *proconsularis* je označením pro bývalého prokonsula, tj. pro toho, kdo byl prokonsulem nebo dostal hodnost prokonsula jako čestný titul (*proconsularium honores* CTh VI 9, 1). Správcové provincií s titulem *proconsul* byli vybaveni stejnou pravomocí jako vikáři, to znamená, že byli vyňati z pravomoci správců diecézí a podřízeni přímo císaři.¹⁶ Původně ovšem *proconsul* (zprvu *pro consule* = místo konzula) byl římský občan s konzulskou pravomocí, což se dělo prorogací (*actum cum tribunis est ad populum ferrent, ut, cum Q. Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem gereret, quoad debellatum cum Graesis esset* Liv. VIII 23, 12), po Sullově reformě bývalý konsul, časem též bývalý praetor, který po roce svého úřadování v Římě byl správcem provincie. Za principátu je titulem pro správce senátních provincií bez

¹² Pharr, op. cit., str. 226, pozn. 41.

¹³ Stein, op. cit., str. 185.

¹⁴ Pharr, op. cit., str. 226, pozn. 42.

¹⁵ Pharr, op. cit., str. 197, pozn. 50.

¹⁶ Stein, op. cit., str. 181.

ohledu na to, zda byli konsuly či nikoli, a za dominátu jsou prokonsulové jen ve třech či čtyřech uvedených provinciích.¹⁷ Nakonec se stává prokonsulát titulární hodností (*notariorum primicerium in numero proconsulum habemus, tamquam comitis ei semper fasces cum curulibus dederimus* CTh VI 10, 3), v téměř významu je i odvozené adjektivum (*proconsularis apicis dignitatis adiectione principes agentes in rebus praecipimus decorari* VI 28, 7) a substantivum *proconsulatus* (*qui proconsulatus insignibus adornetur* VI 14, 1).

h) *rector* (*rectores provinciarum* VIII 3, 6; XI 29, 3 al., ale často také absolutně IX 23, 1; XI 16, 3). Rector (od *regere*, původně ten, kdo něco řídí, spravuje v nejširším smyslu) je obecné označení pro všechny správce provincií podřízené vikáři.¹⁸

Z vyjmenovaných názvů pro správce provincie jsou jedny – *iudex, administrator, cognitor, moderator, praesidens, rector* – obecným označením, kterého se užívá s menším omezením bez jakéhokoli rozdílu, např. v konstituci I 16, 12, kde se na počátku uvádí *iudex*, dále *rector, praesidens* a opět *iudex*, kdežto jiné – *praeses, corrector, consularis, proconsul* – byly zároveň hodnostním označením, často pak také titulární hodností, ale i těchto názvů se zhusta užívá v obecném významu správce provincie, aniž se přitom myslí na hodnostní zařazení. Různost názvu má původ v rozdílném způsobu, jak jednotlivé země byly začleněny pod římskou moc, a ve významu, jaký která provincie měla v rámci říše nebo její části.

Správčové provincií byli nositeli administrativní a soudcovské složky státní moci. Okolnost, že jim Diocletianus odňal vojenskou pravomoc, vedla k zintenzivnění správy.¹⁹ V oblasti hospodářské byli odpovědní za včasné vybírání daní (*si quis vero solutionem voluerit in tempora longiora differre, hunc provinciae rector omni exactionis acerbitate compellat* XI 1, 35). Proto byli do provincií posíláni po dvou zvláštní úředníci z resortu správce státní pokladny, zvaní *p a l a t i n i*, s úkolem donutit málo energické správce provincií, aby vymáhali dávky splatné do státní pokladny (CTh I 10, 2).

Pokud se týče výměry daní, dostávali správci provincií příslušné pokyny na základě císařovy vlastnoručně psané listiny, již se stanovila roční částka daně. Císařova vyhláška se zvala *d e l e g a t i o* (*cum ea tantum solvi oporteat, quae in delegatione manu nostrae mansuetudinibus adnotantur vel a praefectura pro rerum necessitatibus postulantur* I 28, 1; *omnes pensitare debebunt, quae manu nostra delegationibus adscribuntur, nihil amplius exigendi* XI 1, 1). Obě konstituce zároveň ukazují, že se císař cítil nucen omezovat zjištěnou horlivost těch, kdo měli co činit s vybíráním daní. Daňová vyhláška určovala, kolik se má vybrat v naturálních, kolik v penězích, kolik se má ponechat pro potřeby provincie a kolik se má odeslat ústřednímu úřadu.²⁰ Nejdůležitější bylo ustanovení o cenách, které mají platit pro peněžitou náhradu za naturální dávky, tzv. *adaeratio* (*sine mentione etiam pretiorum nullam delegationem valere praecipimus* VII 4, 22, 1).

Součástí daně byla totiž naturální dodávka základních zemědělských pro-

¹⁷ G. Wesenberg, Pro consule (proconsul): PWRE XXIII, sl. 1232 n.

¹⁸ Eger, Rector provinciae: PWRE IA, sl. 447.

¹⁹ G. Wesenberg, Provincia: PWRE XXIII, sl. 1015.

²⁰ O. Seeck, Delegatio: PWRE IV, sl. 2431.

duktů, tj. nejen obilí, nýbrž vůbec všech potravin, jako byl chléb, víno, olej, ocet, maso, sůl, se souhrnným označením *annona et cellaria* I 22, 4, *annonae cellarenses species* VII 4, 32, ale také krmivo pro dobytek, dřevo, látky. Všechny tyto naturální dávky bývají označovány obecně výrazem *annona* — Th. L. L. tento výraz nezachycuje — (*a possessoribus per tres vices petatur annona* XII 6, 15), jindy *annonariae species* XII 6, 9 potravinové dodávky.²¹ Potravinové dodávky vybírali zvláštní výběřčí *annonarii*, kteří byli k svému povolání trvale vázáni (VIII 1, 3); na liknavých poplatnících bylo nutno potravinové dodávky vymáhat; tato činnost se nazývala *exactio annonaria* (XI 30, 12). Jindy *annonaria praestatio* jsou v užším smyslu jen naturální dodávky obilí, kdežto ostatní pravidelně předepisované dodávky jsou *canonicae species* (XIII 5, 14). Největší část těchto naturálních dodávek byla určena pro zaopatření důstojníků, vojáků a úředníků v provinciích, proto se tyto dodávky nazývaly podle svého účelu *annona militaris* (VII 4R). Na válečné výpravě dostávali vojáci polní dávky *expeditionalis annona* (VII 4, 5). Dávky se rozlišovaly podle hodnoty (VII 4, 1). V téže konstituci se činí příslušní důstojníci odpovědnými za to, aby jednotky odebraly potraviny uložené ve státních magazínech (*horrea*) ve stanovené lhůtě, protože jinak podléhají potraviny zkáze a na provinciálech se proti právu požaduje náhrada v penězích; neodebrané potraviny propadají ve prospěch fisku. Odpovědnosti za plnění tohoto nařízení nemůže být nikdo zbaven.

Přesto se však časem stalo zvykem, že část naturálních dávek byla proplácena v penězích, což označuje substantivum *adaeratio* (od *adaerare* z *ad a aes*) zpeněžení, odhadnutá peněžítá náhrada za naturální dávky, *restitutum*. Mohlo k tomu docházet zcela náležitě při nedoplatecích, kdy stát měl uspokojit všechny nutné pohledávky ze strany vojska, aniž měl možnost je kryt naturálními dávkami, které provinciálové dlužili.²² Způsob náhrady dlužných dávek určoval císař nebo *praefectus praetorio* (XI 28, 17). Zpeněžení se vztahovalo na každý druh naturálních dávek, především na obilí, ale také na vepřové maso, olej a sůl (VIII 4, 17), na látky (VII 6, 5; X 20, 18), na koně (XI 17, 3), dokonce i na brance (*iuniores* VII 15, 8). *Adaerace* zneužívali pro své obohacení důstojníci, kteří v dorozumění s daňovými výběřčími donucovali provinciály k peněžité náhradě za naturálie, i když to bylo stíháno přísnými tresty (*ne quis pro speciebus annonariis pretia temptet exigere* CTh VII 4, 18; 4, 1). Nakonec se *adaerace* prosadila.²³ V konstitucích CTh se jeví stále kolísání, jednou se *adaerace* povoluje částečně (VII 4, 14 z roku 367), potom obecně pro vojsko (VII 4, 23 z roku 396 s odkazem na VII 4, 10 z roku 364 o *adaeraci* pro císařskou tělesnou stráž podle tržních cen); pak se opět zakazuje (citovaná konstituce VII 4, 18 z roku 393, jindy se zavádí povinně (VII 4, 30 z roku 408; 31 z roku 409; 35 z roku 423), ale pak opět zdobrovolňuje (VII 4, 36 z roku 424; 32 z roku 412) a konečně se rozšiřuje na civilní úředníky (VII 4, 35 z roku 423).

Ale i provinciálové měli zájem na zpeněžení naturálních dodávek, žádali však, aby předem přesně věděli, kolik mají platit, a aby bylo zamezeno

²¹ Oehler, *Annona militaris*: PWRE I, sl. 2321.

²² O. Seeck, *Adaeratio*: PWRE I, sl. 340.

²³ J. Ceška, *Ekonomický boj venkova s městem v prvním století římského dominiátu*, Historický sborník 12, Praha 1964, str. 171 a 194.

různým podvodným praktikám, jež je měly poškodit, jak je patrné z konstituce, která postihovala křivdy spáchané na provinciálech (*si a militaribus provinciales quaelibet damna pertulerint ac non ipsae species, quae in provinciis a possessoribus, congregantur, fuerint consecuti, ilico interpellato iudice admissum crimen ad nostram clementiam perferatur, ut admissum crimen congrue vindicetur. sin vero tantum nefas simili taciturnitate contexerint, praeter eam multam, quam rectores officiaque subrie conveniet, etiam detrimetorum quantitas in duplum de eorum facultatibus exigitur reddenda ac restituenda his, qui dispendia talia pertulerunt* CTh VII 4, 21 z roku 396). Z této konstituce je patrné, že na vydírání provinciálů se kromě důstojníků a daňových výběřčích podíleli také pracovníci státní správy; jejich obohacování bylo zřejmě úměrné postavení, jaké zaujímali v úřadě správce provincie. Adaerace se proto měla provádět podle tržních cen (*annonas . . non aliis pretiis, nisi quae in foro rerum venalium habentur adaerandas esse cognoscant* VII 4, 36). Slovesa *adaerare* je tu užito ve významu zpeněžit, tj. převést na peníze, vyměnit, stejně v VII 4, 35 (*annonas omnes . . . adaerari praecipimus*), ale v konstituci XI 28, 17 (*debita susceptoribus ante decimam indictionem congregata, quae sedes excelsa pretiis humanioribus adaeravit, ex parte dimidia condonamus, arcae cetera inferri praecipimus*) má význam ocenit, odhadnouti. V témž významu se užívá slovesa *taxare* (příbuzné s *tangere* dotekem nahmatati, odhadnouti,²⁴ *in pretiis taxatis* VIII 4, 35); příslušné substantivum je *taxatio* (*taxationes pretiorum* XI 2, 4), ale jinde (*in speciebus primipilaribus adaerandis eadem pretiorum taxatio servetur, quae in venalibus publicis poterit reperiri* VIII 4, 19) sazba; doklad zároveň ukazuje významový rozdíl mezi slovesy *adaerare* a *taxare*. V jiném spojení (*archiatros intra palatium militantes . . . inter vicarios taxari praecipimus* VI 16, 1) je *taxare* počítati, zařaditi.

Ale ani tato opatření, jejichž cílem bylo chránit provinciály proti hrabivosti mocných vojenských i civilních osob, nemělo při rychle se měnících cenách a pro zkorumpovanost byrokratického aparátu trvalý účinek.

Velmi důležité byly zprávy, které správcové provincií i hodnostáři vyšší instance byli povinni zasílat císaři. Nazývaly se souhrnným názvem *relationes*. V podstatě šlo o trojí druh zpráv, které správcové provincií předkládali císaři.

Relatio byla úřední zpráva o událostech, o zvláštních případech a o situaci v některé oblasti státní správy, jejichž hlášení bylo výslovně nařízeno, anebo které byly pozoruhodné a tak důležité, že příslušný úředník považoval za nutné hlásit je císaři (*relationes iudicum, qui provincias regunt, . . . qui aliquid scientiae relatam cupiunt susceptas tua sublimitas [cs. vicarius Africae] nobis celeriter intimare debent* I 15, 2; *de eius nomine [tj. toho, kdo byl zproštěn povinností kuriála] ad nostram scientiam referri oportet* XII 1, 1). Speciální hlášení se týkala soudních případů: *de relationibus* XI 29R. Příslušný úředník ve funkci soudce podával císaři zprávu o soudním řízení, protože na císaři požadoval buď rozhodnutí, anebo radu; v takovém případě se toto hlášení nazývalo *consultatio* (*de appellationibus et poenis earum et consultationibus* XI 30R). Relace, respektive konzultace se

²⁴ A. Walde, Lateinisches etymologisches Wörterbuch, II, Heidelberg 1965⁴, str. 652.

mohla týkat případů dosud nevyřízených, tj. takových, v nichž rozsudek nebyl vynesena (*ante sententiam*), i vyřízených, tj. v odvolacím řízení (*post sententiam*).²⁵ V tomto případě bylo nutno k soudcově relaci přiložit odvolání odvolávající se strany (*refutatorii libelli XI 30, 11, refutatoriae preces XI 30, 1, refutatio XI 30, 11*). Výslovně bylo zakázáno obracet se s žádostí o právní poradu a pomoc osobně na císaře nebo na osobu z jeho okolí, protože se to chápalo jako pokus o ovlivnění soudního rozsudku (*XI 30, 34*). Výrazy *relatio a consultatio* i příslušná slovesa *referre a consulere* se často užívají a zaměňují jako synonyma (*omnem omnino causam relationis series comprehendat, ut recitata consultatione, quae ita est dirigenda, propemodum actorum recensione non opus sit XI 29, 4; si quis iudicium duxerit esse referendum, nihil pronuntiet, sed super quo haesitandum putaverit, nostram consulat scientiam VI 29, 2*).²⁶

Obsahovala-li konzultace návrh na vyřízení, jmenovala se *suggestio* (*secuti suggestionem tuam a fabricensium domibus omnem molestiam hospitum praecipimus amoveri VII 8, 8*). Ale i substantivum *suggestio* se někdy užívá jako synonymum místo *relatio* (*quod si non statim officium gravitatis tuae [sc. praefecti annonae] in ipsis inceptis occurrerit [tj. porušování zázkazu sňatků pekařů s dcerami herců a dostihových závodníků], sed in suggestione cessaverit XIV 3, 21*). Sloveso *suggestere* znamená podávat zprávu císaři s příslušným návrhem (*desideria senatus ut suggeras, rogamus G 5, 11²*), hlásiti vyšší instanci či představenému (*officium nisi formam nostrae sanctionis suggesserit ... iudici I 6, 3*), doporučovati (*officium ... ordinem servandorum [sc. quae iam pridem statuta sunt] suggerere neglexerit XI 29, 5*), opatřiti, dodávati (*alimenta, quae fiscus noster suggerit VIII 23, 3*).

Relatio je tedy v širším smyslu souhrnným označením pro úřední zprávu jakéhokoli druhu, v užším smyslu znamená hlášení, ať pravidelné a předkládané v určených časových intervalech, či mimořádné, vyvolané pozoruhodnými okolnostmi, dále může být synonymem pro *consultatio a suggestio*. Zbývá ještě připojit ostatní významy sloves *referre a consulere* a od nich odvozených substantiv a adjektiv. *Referre* znamená odváděti (něco povinného), zaplatiti (*relatis in largitionibus facultatibus esse pectendos IX 21, 6*), odtud *relatoria* potvrzení (o dodání či zaplacení), stvrzenka (*navicularios ... oportet ... ostensis relatoriis nullam prorsus inquietudinem sustinere XIII 5, 8*); vraceti (*in accusatorem pari forma sententiae damnatio referatur IX 37, 4*), vraceti oplátkou, spláceti, přičítati (*ad eorum quidquid peccatum erit, crimen invidiamque referetur VIII 5, 25*), počítati, posuzovati (*quamvis adulterii crimen inter publica referatur IX 7, 2*), představovati, napodobovati (*dispositiones ultimae coloratam iuris imaginem referentes II 24, 1*), rozšiřovati (*in eos liberalitatis augustae referatur humanitas IX 38, 6*), „zanést“, zapsati, zaznamenati (*brevibus ... relatae securitates XII 2, 27, 1*).

Sloveso *consulere* je sémanticky méně bohaté než *referre*, jeho speciální významy se celkem málo vzdalují od základního významu raditi se, srov. *consilium* rada. Při výkladu substantiva *consultatio* byla zmínka o nej-

²⁵ Kip, *Consultatio*: PWRE IV, sl. 1143.

²⁶ Pharr, op. cit., str. 25, pozn. 10.

častějším výskytu významu žádati rady od císaře, obraceti se na císaře (v jiných záležitostech než soudních) (*iubemus ... nos super his consuli XIV 4, 1*), z jiných významových odstínů se v CTh objevují hledati pomoci ve věštných znameních (*spirantia exta consulere XVI 10, 12*), v témž smyslu také *consultatio* (*ne quis ... futura sub sacrabili consultatione cognoscat XVI 10, 9*) a *consultor* dotazovatel (*si quis vetitis sacrificiis diurnis nocturnisque velut vesanus as sacrilegus incertorum consultorem se immeriserit XVI 10, 7*), jen samo bez předmětu raditi se (*sive integra dioecesis in commune consuluerit XII 12, 9*), s dativním předmětem starati se, pečovati (*magis Christianitati consulitur XVI 8, 23*). Substantivum *consultum* je zpravidla usnesení senátu (*secundum auctoritatem senatus consulti X 20, 10*), ale také opatření, rozhodnutí císařovo (*universa, quae consultis nostris vel decretis inlustris praefecturae indulta sunt naviculariis XIII 5, 31*), dále (ve slovnících nezaznamenané) právní dotaz, v témž významu jako *consultatio* (*si eorum [sc. administratorum] consulta veluti profanorum preces a nostris adytis repellamus I 15, 8; XI 30, 11*). Adjektivum *consultus* je znalý, zběhlý v něčem, protože jen takový bývá zpravidla brán na radu, speciálně znalec práv, právník (*prudentissimum iuris consultorum ... Scaevolam IV 4, 3*); jinak je *consultus* atributem císaře, jeho opatření a vlastností (*iuxta divi Pii consultissimi principis instituta VIII 12, 4*).

Velkolepě vybudovaná organizace provincií s vysoce vyvinutou formou administrativy měla také své stíny. Nehledě k rozporům, jež působily uvnitř tehdejší společnosti, nedůslednost ve vymezení přesné podřízenosti a mnohostranná kontrola ze strany nadřízených, mající odůvodnění spíše v nedostatku důvěry v podřízené se značnou pravomocí než v potřebě odstraňovat nedostatky (XV 1, 2) i trvalé špehování ze strany podřízených, oslabovaly iniciativu schopných a poctivých úředníků a ochromovaly jejich vůli v boji proti korupci a jiným nežádoucím jevům. O nedostacích ve správě provincií podává výmluvné svědectví Constantinova konstituce I 16, 7 z roku 331, jejíž znění jako by nebylo právnícky formulovaným textem zákona, nýbrž záznamem o výbuchu hněvu panovníka rozlíceného opakujícími se stížnostmi na konkrétní přehmaty úředníků a zakořeněné zlořády (*cessent iam nunc rapaces officialium manus, cessent, inquam: nam nisi moniti cessaverint, gladiis praecidentur. Non sit venale iudicis velum, non ingressus redempti, non infame licitationibus secretarium, non visio ipsa praesidis cum pretio. Aequae aures iudicantis pauperrimis ac divitibus reserentur. Absit ab inducendo eius qui officii princeps dicitur depraedatio; nullas litigatoribus adiutores eorundem officii principum concussionibus adhibeant; centurionum aliorumque officialium parva magnaue poscentium intolerandi inpetus oblidantur eorumque, qui iurgantibus acta restituunt, inexplata aviditas temperetur*). V tomto tónu konstituce pokračuje a končí pohružkou nejvyššími tresty za nesprávná jednání úředníků, jež se nerozpakuje nazvat *latrocinia*.

Přes tento pochmurný obraz, na němž nám ve špatném světle kreslí některé konstituce jak správce provincií, tak i jejich podřízené úředníky, zůstává organizace provincií v podstatě beze změny až do císaře Justiniana; zřejmě sloužila cíli, který jí vytkli její původci, totiž upevnění hospodářské a politické moci římské říše a zintenzivnění správy.

SEZNAM TERMÍNŮ

adaeratio, onis, f.	zpeněžení; odhadnutá peněžítá náhrada za naturální dávky, relutum
adaero, are	zpeněžití, tj. převéstí (naturálie) na peníze; vyměnění; ocenění
administrans, antis, m.	správce provincie
administratio, onis, m.	spravování, správa, řízení; správa vymezeného správního úseku; správní úsek; správa provincie; služba, úřad
administrator, oris, m.	správce provincie
administro, are	spravovati, řídití, véstí; spravovati provincií, býti správcem provincie
annona, ae, f.	zásobování; potraviny; naturální dodávka zemědělských produktů; pozemková daň; plat úředníků a důstojníků (v naturálních, v penězích)
a. militaris	naturální dodávka na zaopatření důstojníků, vojáků a úředníků v provinciích
a. expeditionalis	polní dávka
annonarius, i, m.	výběrčí potravinových dávek
canon, onis, m.	pravidelně, ročně odváděné poplatky (zejména nájemné za užívání pozemků); soubor biblických knih
canonicus, a, um	vztahující se k pravidelně odváděným poplatkům, pravidelný (tj. pravidelně odváděný); daňový
codicillarius, a, um	udělený vlastnoručním listem císařovým, titulární
codicilli, orum, m.	císařský jmenovací dekret; doložka k závěti dekret, jímž se uděloval čestný titul
c. honorarii	soudce; správce provincie
cognitor, oris, m.	konsulský; opravňující k titulu consularis;
consularis, e	vztahující se k správci provincie
consularis, is, m.	bývalý konsul; titulární hodnost; správce provincie s titulum consularis
consularitas, atis, f.	úřad, hodnost správce provincie
consulo, ere	tázati se na radu, žádati o radu (císaře); hledati pomoc ve věštných znameních; starati se, pečovati; oznamovati, hlásiti; podávati zprávu (s žádostí o rozhodnutí nebo o radu)
consultatio, onis, f.	hledání pomoci ve věštných znameních; úřední hlášení (s žádostí o rozhodnutí nebo o radu); právní dotaz
consultor, oris, m.	dotazovatel (věštných znamení)
consultum, i, n.	právní dotaz; usnesení senátu; rozhodnutí, opatření (císařovo)
consultus, a, um	znalý, zběhlý; rozvážný, moudrý
consultus, i, m.	znalec práv, právník
delegatio, onis, f.	císařova daňová vyhláška, vypsání daní; praefektovy pokyny (k rozpisu daní)
delegatorius, a, um	týkající se vypsání daní
delegatoria (epistula)	císařova směrnice o naturálních dávkách pro vojsko
horreum, i, n.	státní sklad, magazín, zásobárna
iudex, icis, m.	soudce; správce provincie; vyšší správní úředník
i. ordinarius	správce provincie
i. extraordinarius	jiný soudce, než který je příslušný pro stranu

<i>militia</i> , ae, f.	státní služba ve vojsku i v civilní správě
<i>moderamen</i> , inis, n.	zmírnění
<i>moderatio</i> , onis, f.	mírnost; opatření, ustanovení; (v titulatuře) laskavost, milost
<i>moderator</i> , oris, m.	úřední odhadce; správce provincie
<i>moderatus</i> , a, um	umírněný, rozumný, rozvážený
<i>modero</i> , are (častěji <i>moderor</i> , ari)	dávati náležitou míru, omezovati, mírniti, zdržovati; určovati; řídit, vésti, spravovati; vládnouti; postupovati
<i>praefectus praetorio</i>	praefekt praetoria, správce jedné ze čtyř správních oblastí říše
<i>praeses</i> , idis, m.	správce provincie (nižší hodnosti)
<i>praesidialis</i> , e	vztahující se k správci provincie
<i>officia</i> -ia	služby v úřadě správce provincie
<i>praesidatus</i> , us, m.	úřad, funkce správce provincie; titul správce provincie
<i>praesideo</i> , ere	předsedati, tj. řídit, spravovati; býti správcem provincie
<i>qui cursui praesidet</i>	inspekční úředník státní pošty
<i>proconsul</i> , is, m.	správce provincie (vyšší hodnosti); hodnost prokonsula (titulární)
<i>proconsularis</i> , e	prokonsulský, vztahující se k prokonsulovi, tj. a) k správci provincie: <i>officium proconsulare</i> úřad prokonsula (správce provincie); b) k hodnosti prokonsula: <i>codicilli</i> -es dekret, jímž byla někomu udělena hodnost prokonsula jako čestný titul
<i>proconsularis</i> , is, m.	bývalý konsul; čestný titul udělený císařem
<i>proconsulatus</i> , us, m.	(titulární) hodnost prokonsula
<i>rector</i> , oris, m.	správce provincie
<i>refero</i> , re	odváděti něco povinného, zaplatiti; vraceti; spláceti; přičítati, posuzovati; představovati, napodobovati; rozšiřovati; zapsati, zaznamenati; úředně oznamovati, hlásiti, podávati zprávu
<i>refutatio</i> , onis, f.	odvolání ze soudního rozsudku k vyšší instanci
<i>refutatorius</i> , a, um	odvolací
<i>refuto</i> , are	odvolání
<i>-i libelli</i> , -ae <i>preces</i>	odvolávati se ze soudního rozsudku k vyšší instanci
<i>relatio</i> , onis, f.	úřední zpráva, hlášení podřízeného úředníka císaři
<i>relatoria</i> , ae, f.	potvrzení o dodání či zaplacení, stvrzenka
<i>species</i> , ei, f.	vzhled; vnějšek, podoba; zdání; záminka; sláva, lesk; způsob; druh; věc v protikladu k penězům; v pl. zpravidla plodiny, potraviny; obilí; zboží; zásoby; daně odváděné v naturáliích; daňové položky; náležitosti úředníků, důstojníků vyplácené v naturáliích
<i>suggero</i> , ere	úředně hlásiti, podávati zprávu s příslušným návrhem; doporučovati; opatřovati, dodávati, poskytovat
<i>suggestio</i> , onis, f.	úřední zpráva, hlášení s návrhem na rozhodnutí
<i>taxatio</i> , onis, f.	odhad, ocenění; sazba
<i>taxo</i> , are	odhadnouti, oceniti; počítati, zařaditi

УПРАВЛЕНИЕ ПРОВИНЦИЯМИ В КОДЕКСЕ ФЕОДОСИЯ

Великолепно построенная организация провинций с высоко развитой формой администрации имела, однако, также и свои теневые стороны. Незвзирая на действовавшие внутри тогдашнего общества противоречия, непоследовательность при определении точного подчинения, далее многоступенчатый контроль со стороны вышестоящих властей (мотивировавшийся, скорее, отсутствием доверия к подведомственным чиновникам со значительными полномочиями, чем потребностью устранения недостатков) и, наконец, постоянное выслеживание со стороны подчиненных ослабляли инициативу способных и добросовестных чиновников, парализовали их волю в борьбе против коррупции и других нежелательных явлений.

Несмотря на хмурую картину, на которой некоторые конституции рисуют нам темными красками не только управляющих провинциями, но и их подведомственных чиновников, организация провинций остается, в сущности, неизменной вплоть до императора Юстиниана; очевидно, она служила цели, поставленной перед ней еще ее создателями: укреплению экономического и политического могущества римской империи, а также и интенсификации управления.

Перевел Роман Мразек

DIE VERWALTUNG DER PROVINZEN IM CODEX THEODOSIANUS

Die großartig aufgebaute Organisation der römischen Provinzen mit der hochentwickelten Form der Administrative hatte auch ihre Schattenseiten. Abgesehen von den Widersprüchen, die innerhalb der damaligen Gesellschaft wirkten, wurde die Initiative der fähigen und ehrlichen Beamten durch die Unkonsequenz in der Begrenzung der genauen Unterordnung und durch die vielseitige Kontrolle von Seiten der Vorgesetzten, die ihre Begründung eher im Mangel am Vertrauen zu den Untergebenen mit beträchtlicher Rechtskraft hatte als im Bedürfnis jene Mängel zu beseitigen, abgeschwächt und deren Wille im Kampfe gegen Korruption und andere unerwünschte Erscheinungen durch das andauernde Spitzeln von Seiten der Untergebenen gelähmt.

Trotz des düsteren Bildes, auf dem uns einige Konstitutionen sowohl die Verwalter der Provinzen als auch deren Untergebene Beamte im ungünstigen Lichte zeichnen, bleibt die Organisation der Provinzen im Grunde genommen ohne Veränderung bis zum Kaiser Justinianus; sie diente offensichtlich dem Ziel, das ihr ihre Urheber gesetzt hatten, nämlich der Festigung der wirtschaftlichen und politischen Macht des römischen Reiches und der Intensivierung der Verwaltung.

Übersetzt von Fr. Rybníkář